Lakivaliokunta

HE 189 / 2022 vp

18.10.2022

Ihmisoikeusliiton kirjallinen lausunto hallituksen esityksestä laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Ihmisoikeusliitto kiittää mahdollisuudesta tulla kuultavaksi ja antaa kirjallinen lausunto translaista.

Ihmisoikeusliitto seuraa kokonaisvaltaisesti Suomen ihmisoikeustilannetta ja vaikuttaa ihmisoikeuksien toteutumisen puolesta Suomessa. Olemme ainoa jäsen Suomesta maailman vanhimmassa ihmisoikeusjärjestössä, FIDH:ssa (**International Federation for Human Rights).**

Tiivistelmä

Nykyisen translain asettamat ehdot juridisen sukupuolen vahvistamiselle loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia usealla tavalla. Lain uudistaminen on kiireellistä ja välttämätöntä. Uudistamista edellyttävät myös useat kansainväliset ihmisoikeuselimet joko suoraan Suomelle annetuissa suosituksissa tai Suomea sitovissa ratkaisuissaan. Myös kansalliset ihmisoikeuselimet sekä laaja joukko kotimaisia viranomaisia ja kansalaisjärjestöjä, kuten lapsiasiavaltuutettu, Mannerheimin lastensuojeluliitto ja Väestöliitto ovat jo vuosia vaatineet translain uudistamista ihmisoikeudet toteuttavaksi, myös lapsen oikeuksien osalta.

Lakiuudistuksella tulee toteuttaa täysimääräisesti henkilön itsemääräämisoikeus sukupuoleensa. Hallituksen esitys edistää tätä jossain määrin ja parantaa siten sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksia. **Esitys ei valitettavasti kuitenkaan toteuta itsemääräämisoikeutta. Esityksen vakavin epäkohta on alaikäisten jättäminen sukupuolen juridisen vahvistamisen ulkopuolelle.**

Translakiuudistuksella erotetaan sukupuolen juridinen vahvistaminen lääketieteellisestä hoitojärjestelmästä. Tämä on erittäin kannatettavaa. Nykyisen lain ehdot lisääntymiskyvyttömyydestä, diagnoosista ja niin kutsutusta tosielämän kokeesta loukkaavat perus- ja ihmisoikeuksia, kuten oikeutta yksityis- ja perhe-elämän suojaan ja oikeutta olla joutumatta kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun kohteeksi. Pääsy

sukupuoliristiriidan hoitoihin on turvattava niitä tarvitseville ihmisen omista tarpeista käsin ja ilman kytköstä sukupuolen vahvistamisen hallinnolliseen prosessiin.

Ihmisoikeusliitto pitää keskeisenä, että translain ja sen liitelakien uudistus toteutetaan kansainvälisten ja kansallisten ihmisoikeuselinten suosituksia ja ratkaisuja noudattaen sekä asianomaisten henkilöiden eli transihmisiä tai laajemmin sateenkaari-ihmisiä edustavien järjestöjen näkemysten pohjalta. Alaikäisiä koskevan säätelyn osalta on oleellista kuulla sekä nykyisten translasten ja -nuorten omia kokemuksia ja toiveita että sellaisia henkilöitä, joiden elämään nykyisen translain asettamat ehdot ovat vaikuttaneet heidän ollessaan alaikäisiä.

Lausunto

Sukupuolen vahvistamisen yleisistä ehdoista:

Sukupuolen vahvistamisen prosessin tulee olla nopea ja saavutettava. Nykyisen translain ehdot sukupuolen vahvistamiselle viivyttävät sukupuolen vahvistamisen prosessia tarpeettomasti jopa vuosia. Tämä altistaa sukupuolensa vahvistavat henkilöt syrjinnälle ja väärinsukupuolittamisesta johtuvalle ahdistukselle. Lisäksi hoitojärjestelmän kytkeminen hallinnollisen prosessin tarpeisiin on antanut hoitoyksiköille valtaa päättää ihmisten elämään ratkaisevasti vaikuttavista asioista tavalla, joka ei ole hoitoyksiköiden varsinaisten tehtävien eikä lääketieteen etiikan mukaista eikä tarkoituksenmukaista terveydenhuollon resurssien käyttöä.

Jotta sukupuolen vahvistamisen menettely toteuttaisi todellisen itsemääräämisoikeuden, **sukupuolen vahvistamisen tulee perustua henkilön omaan ilmoitukseen**, ei hakemukseen ja selvitykseen. Hakemuksen vastaanottavalla viranomaisella ei mitenkään voida katsoa olevan asiantuntemusta arvioida henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. On kohtuutonta ja nöyryyttävää sukupuolen vahvistamista haluavan henkilön kannalta, että hän joutuisi olemaan epävarma siitä, hyväksytäänkö hänen hakemuksensa ja onko hän esittänyt riittävät perustelut.

Sukupuolen vahvistamiselle ei tule asettaa harkinta-aikaa. Harkinta-aika ei toteuta itsemääräämisoikeutta. Itsemääräämisoikeuteen kuuluu sekin, että henkilö voi hakea juridisen sukupuolensa vahvistamista myös uudestaan. On epätodennäköistä, että tällaisia hakemuksia tulisi kovinkaan paljon ylipäätään tai varsinkaan perusteettomasti.

Ehto, että henkilöllä tulee sukupuolensa vahvistaakseen olla joko Suomen kansalaisuus tai pysyvä asuinpaikka Suomessa, sulkee sukupuolen vahvistamisen ulkopuolelle joitain ryhmiä, kuten turvapaikanhakijat. **Turvapaikkaa hakevan henkilön tulisi voida tulla tunnustetuksi oikeassa sukupuolessaan jo turvapaikkaprosessin aikana.** Kaiken kaikkiaan vaatimusta asuinpaikasta tai kansalaisuudesta tulisi arvioida sen pohjalta, mitä väestöryhmiä se sulkee ulos ja miten kyseinen ehto vaikuttaa näiden ihmisten oikeuksiin.

Hallituksen esitys ei tuo juurikaan helpotusta niiden ihmisten tilanteeseen, jotka eivät ole miehiä eivätkä naisia, kuten muunsukupuolisten tai sukupuolettomien henkilöiden. **Pidemmällä tähtäimellä kaksijakoista sukupuolijärjestelmää on muutettava niin, että väestötietoihin tulee mahdolliseksi määritellä juridinen sukupuolensa muuksi kuin mieheksi tai naiseksi.**

Ikäraja:

Hallituksen esityksen mukaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtona olisi jatkossakin 18 vuoden ikä. Rajaus on erittäin ongelmallinen. Hallituksen esityksestä ja valmistelun yhteydessä toteutetusta, lapsen oikeuksia koskevasta **OTT Sanna Koulun selvityksestä käy ilmi, että kategorinen 18 vuoden ikäraja loukkaa lapsen oikeuksia. Juridisen sukupuolen vahvistaminen on tehtävä mahdolliseksi myös alle 18-vuotiaille**.

Lapsen oikeudet koskevat kaikkia lapsia. Sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret ovat erittäin haavoittuvassa asemassa oleva ryhmä, jonka elämänlaatua ja hyvinvointia mahdollisuus oikeisiin henkilöpapereihin vahvistaisi merkittävästi. Se, että alaikäisen ei ole mahdollista vahvistaa juridista sukupuoltaan, loukkaa lapsen itsemääräämisoikeutta ja altistaa translapset ja -nuoret jatkuvalle väärinsukupuolittamiselle ja syrjinnälle.

Mikäli 18 vuoden ikärajaa ei lasketa tämän hallituksen esityksen käsittelyn yhteydessä, ikärajan laskemisesta tulee päättää erikseen pikimmiten. Tässä voidaan ottaa mallia esimerkiksi Norjan lainsäädännöstä, joka on ollut voimassa vuodesta 2016.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset ja liitelait:

Henkilöä tulee, kuten hallituksen esityksessäkin todetaan, lähtökohtaisesti kohdella vahvistetun sukupuolen mukaisesti. Mitä tulee lääketieteellisiin hoitoihin ja vastaaviin, olennaista ei ole henkilön sukupuoli, vaan keho ja kyseisten hoitojen tarve. Tämä on huomioitu hallituksen esityksessä perustellusti siten, että liitelaeissa siirrytään sukupuolitetusta terminologiasta kehon ominaisuuksia tai toimintoja kuvaaviin termeihin, kuten ”raskaana oleva” tai ”synnyttänyt”.

Vankeinhoidon osalta hallituksen esityksessä on huomioitu sekä henkilön sijoittaminen vahvistetun sukupuolen mukaisesti että mahdollisuus poiketa tästä harkinnan perusteella. Lainsäädännössä tulisi tältä osin ottaa huomion myös henkilöt, joiden sukupuoli-identiteetti ei vastaa heidän juridista sukupuoltaan, mutta henkilö ei ole läpikäynyt sukupuolen vahvistamista. Myös tällaisissa tapauksissa voi olla perusteltua sijoittaa henkilö sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti.

Ulkomailla vahvistettu juridinen sukupuoli on tärkeää tunnustaa Suomessa. Tunnustamisen tulee tapahtua automaattisesti.

On tarpeellista ja kannatettavaa, että vanhemmuusnimikkeen voi muuttaa sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen. Vanhemmuusmerkintä tulee voida korjata myös ennen lain voimaantuloa syntyneiden lasten osalta. Henkilöllä tulee aina olla itsemääräämisoikeus siitä, millä sukupuolitetulla vanhemmuusnimikkeellä häntä kutsutaan. **Sukupuolivähemmistöjen huomioiminen vanhemmuutta käsittelevässä lainsäädännössä tulisi toteuttaa kattavasti ja johdonmukaisesti sateenkaarijärjestöjen näkemyksiä kuunnellen.**

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten kunnioittavaa ja heidän perus- ja ihmisoikeutensa toteuttavaa kohtelua tukemaan tulee varmistaa, että **eri hallinnonaloille luodaan kattavat ja ajantasaiset ohjeistukset sukupuolen moninaisuuden huomioon ottamisesta**

viranomaistoiminnassa. Eri hallinnonalojen **viranomaisten tulisi myös saada koulutusta sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöjen tasa-arvon edistämisestä risteävästä ja moniperustaisesta syrjinnästä ja yleisemmin perus- ja ihmisoikeuksista**.

On kyseenalaista, onko yksityisyyden suoja huomioon ottaen perusteltua, että viranomainen informoi sukupuolensa vahvistavan henkilön puolisoa muutoksesta. Tämä esitys tulisi arvioida perusteellisesti, mitä hallituksen esityksessä ei tehdä.

Väestötietojärjestelmälakiin tulee esityksen mukaan jatkossakin merkintä juridisen sukupuolen vahvistamisesta. Tämä on ongelmallista henkilön yksityisyyden suojan kannalta. **Juridisen sukupuolen vahvistamisen jälkeen tieto aiemmasta juridisesta sukupuolesta tulisi lähtökohtaisesti poistaa väestötiedoista ja muista viranomaistiedoista.** Mikäli tämä niin kutsuttu transrekisteri kuitenkin säilytetään, tulee kiinnittää erityistä huomiota tiedon arkaluontoisuuteen ja siihen, että tieto sukupuolen vahvistamisesta saa olla saatavilla vain tarkasti määritellyissä tapauksissa.

Esitykseen sisältyy sterilointilain muuttaminen siltä osin, että sterilisaatio transsukupuolisuuden perusteella ei enää jatkossa olisi mahdollinen. **Sterilisaation saatavuutta ei tulisi kiristää**, vaan pykälä tulisi säilyttää ennallaan huolimatta siitä, että lisääntymiskyvyttömyys poistetaan sukupuolen juridisen vahvistamisen ehdoista. Sterilisaatio voi olla henkilön henkiselle hyvinvoinnille hyvin merkittävä toimenpide osana sukupuoliristiriidan hoitoa.

Muuta

Sukupuoliristiriitaa helpottavat hoidot:

Sukupuoliristiriitaa kokeville henkilöille on turvattava heidän tarvitsemiensa hoitojen saanti. Nykyisen translain yhteydessä on asetus, joka säätelee oikeutta päästä sukupuoli-identiteetin tutkimuksiin. Vastaava oikeus on turvattava jatkossakin. **Sukupuoliristiriidan hoitojen resurssit on turvattava ja hoitoihin pääsy on tehtävä maantieteellisesti saavutettavammaksi. Hoitoja tulisi tarjoa ikätasoisesti myös alaikäisille.**

Intersukupuolisten lasten oikeudet:

Hallitusohjelman mukaan intersukupuolisen lapsen kehon sukupuolipiirteisiin kohdistuvat ei-välttämättömät toimenpiteet kiellettäisiin. Asiaa on käsitelty translakiuudistusta valmistelleessa työryhmässä, mutta hallituksen esitykseen ei sisälly sitä koskevia pykäläehdotuksia. **Ihmisoikeusliitto pitää tärkeänä, että intersukupuolisten lasten oikeus keholliseen koskemattomuuteen ja itsemääräämiseen turvataan lainsäädännöllä pikimmiten.**

Lisätiedot:

Aija Salo
Ihmisoikeuksien asiantuntija
aija.salo@ihmisoikeusliitto.fi